

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

Sachedina, Abdulaziz. Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application

Şeyma Ülger

Doktora Öğrencisi, İbn Haldun Üniversitesi, Temel İslami Bilimleri Anabilim Dalı
PhD Candidate, İbn Haldun University, Islamic Studies Department
İstanbul / Türkiye

seyma.ulger@ibnhaldun.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-6271-7483>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1091319

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 21.03.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 23.05.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Ülger, Şeyma. "Sachedina, Abdulaziz. Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application". *Marife* 22/1 (2022): 517-523. <https://doi.org/10.33420/marife.1091319>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Sachedina, Abdulaziz. Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application¹

Özet

Çağdaş tıbbî meselelerin etik ve dinî boyutlarıyla çözüm beklediği günümüzde biyoetik alanında klasik fıkıh geleneğinden kopmadan günümüze hitap edebilecek İslamî etik normlar oluşturmak oldukça önemlidir. İslamî etik normları oluştururken meseleleri tıbbî, felsefî, kelamî, fikhî ve etik açıdan tartışmak daha realist ve kalıcı cevaplar üretilmesini sağlayacaktır. Teorik ve pratik çok fazla sorunu ihtiva eden bu alanda meselelere dair çok yönlü ve İslamî bir bakış açısı sağlayan oldukça az eser bulunmaktadır. Bu nadir eserlerden biri de Abdulaziz Sachedina'nın *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application* adlı çalışmasıdır. Oxford University Press tarafından 2009 yılında yayınlan eser İslamî biyoetik alanına büyük bir katkı sağlamış ve kendinden sonraki çalışmalara yöntem ve içerik açısından örneklik teşkil etmiştir. Biyoetik alanının hızla gelişmesi ve fikhî açıdan cevap bekleyen soruların çoğalması bu meselelere dair kapsamlı ve derin çalışmaların varlığını kaçınılmaz kılmıştır. Bu çalışmaların en güzel örneklerinden biri olan Sachedina'nın bu çalışmasına İslamî biyoetik alanına dair yazılan eserlerde çokça atıf yapılmaktadır. Eserin dili İngilizce olup Türkçeye tercümesi henüz yapılmamıştır. Eser derin ve kapsamlı tartışma ve kavramları barındırmaktadır.

Sachedina, bu eserinde biyoetik tartışmalara İslamî bir perspektif kazandırmaya çalışmış ve interdisipliner yorumlarıyla biyoetik meselelere teorik ve pratik çözümler üretmeye çalışmıştır. Yazarın eserde de belirttiği üzere eleştirdiği en önemli nokta, biyoetik çalışan Müslüman araştırmacıların Batı'da ortaya çıkan literatürü ve eserleri biyoetik konularda kendilerine referans almalarıdır. Bu da onları dolaylı olarak biyoetik meselelere karşı fikhî bir perspektif ve çözümden uzaklaştırmaktadır. Bu açıdan biyoetik konularda İslamî bakış açısına sahip çalışmaların yok denecek kadar az olması alandaki boşluğun derecesini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Yazar, alandaki boşluğa bir katkı sunmak ve İslamî perspektifle biyoetik meselelere yaklaşılabileceğini kanıtlamak için bu eseri kaleme almıştır. Eserinde İslam'ın da kendi değerleri ile örtüşen bir biyoetik anlayışı olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Bu doğrultuda yazar, klasik fıkıh geleneğinden kopmadan günümüzdeki meselelere ışık tutabilecek İslamî etik normlar oluşturabilmeyi bu eser aracılığıyla kendisine amaç edinmiştir.

Kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın "Giriş" kısmı yazarın düşünce dünyasını ve İslamî etiği nasıl yorumladığına dair bilgi sunması açısından oldukça önemlidir. Kitabın bölümleri şu şekildedir: "In Search of Principles of Healthcare Ethics in Islam", "The Beginning of Life", "Terminating Early Life", "Death and Dying" "Organ Donation and Cosmetic Enhancement" ve "Islamic Bioethics-Recent Development". Her bir bölüm kendi için de farklı tıbbî, felsefî ve kelamî konular çerçevesinde ele alınmaktadır. Yazar, meseleleri ele alınırken teolojik ve fikhî, aynı zamanda ontolojik ve epistemolojik tartışmalara yer vermiştir. Bu tartışmalar kitabın içeriğine zenginlik katmakla beraber biyoetik konularına kapsamlı bir bakış açısı da kazandırmaktadır.

Yazar, biyoetik konularda sıkça atıf yapılan küllî kaide ve fikhî prensiplere de değinmiştir. Bu noktada şunu da ek olarak belirtmek gerekir ki tıbbî-nevazil meselelerde maslahat, zaruret, istihsan gibi fikhî prensipler ve küllî kaideler söz konusu biyoetik meselelerin çözümünde yeterli değildir. Her ne kadar bu prensipler ve kaideler teorik zemin için oldukça büyük bir önem arz etse de meselelerin bağlantısının kadim hukuk eserleri olan fıkıh eserlerinde aranması da gerekmektedir. Fukahanın fıkıh eserlerindeki tartışmaları ile güncel tıbbî konuların bağlantısını kurmak sağlam ve tutarlı bir zemin oluşturmak adına oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Bu açıdan Sachedina, eserinde kısmen de olsa klasik kelam ve fıkıh kaynaklarındaki tartışmaları günümüz meseleleri etrafında yeniden tartışmıştır. Ek olarak eserin yukarıdakilere ilaveten diğer bir özelliği ise Sachedina'nın, eserinde biyoetik ve fıkıh dair tartışmalarda hem Sünnî hem de Şîî mezhebinin biyoetik konulardaki tutumuna da yer vermesidir. Bu farklı tutumların okuyucuya sunulması, eserin içeriğini oldukça zenginleştirmiştir.

Son olarak şu noktayı vurgulamak gerekir ki tıbbî konularda yazılan eserlerin çoğunluğunun İslamî perspektiften felsefi ve teolojik tartışmaların bizleri tatmin etmemesi ilk göze çarpan noktalardan biridir. Bu açıdan eser, İslamî tıp etiği literatürüne dair büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Sachedina, ele aldığı meseleleri kavramsal olarak açıklamış ve meselelere dair kavramların teorik zeminini de

¹ Sachedina, Abdulaziz. *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application*, New York: Oxford University Press, 2009, 280 sayfa.

fukahannın ve mezheplerin tartışmaları üzerinden kurmaya çalışmıştır. Eser her ne kadar tartışmaların geliştirilmesine ihtiyaç duysa da İslamî biyoetiğe dair kavramsal inşa ve argümanların tartışılması açısından kanaatimizce alandaki nadir eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Biyoetik, Tıp, Etik Normlar, Küllî Kaideler, Zaruret, Maslahat.

Sachedina, Abdulaziz. Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application

Summary

Today, contemporary medical issues are waiting for solutions on ethical and religious dimensions. Hence, it is crucial to create Islamic ethical norms that can appeal to the present day in bioethics without breaking from the classical fiqh tradition. While establishing Islamic ethical norms, discussing the issues from medical, philosophical, theological, legal, and ethical aspects will provide more realistic and permanent answers. In this field, which contains many theoretical and practical problems, there are very few works that provide a versatile and Islamic perspective on the issues. One of these rare works is Abdulaziz Sachedina's *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application*. The book, published by Oxford University Press in 2009, made a significant contribution to the field of Islamic bioethics and set an example for subsequent studies in terms of method and content. The rapid development of bioethics and the proliferation of questions that await answers in jurisprudence have made the existence of comprehensive and in-depth studies on these issues inevitable. This work of Sachedina is frequently cited in the works written in Islamic bioethics. The work contains a lot of deep and comprehensive discussions and concepts.

In this work, Sachedina tried to bring an Islamic perspective to bioethical discussions and tried to produce theoretical and practical solutions to bioethical issues with interdisciplinary interpretations. The most crucial point that the author criticizes, as stated in the work, is that Muslim researchers working on bioethics refer to the literature and works that emerged in the West on bioethical issues. This indirectly distracts them from a legal perspective and solution to bioethical issues. From this point of view, the scarcity of studies with an Islamic perspective on bioethical issues once again reveals the extent of the gap in the field.

The author has written this work to fill the gap in the field and to prove that bioethical issues can be approached from an Islamic perspective. In his work, he put forward the view that Islam also has an understanding that coincides with his own bioethical values. Through this work the author has aimed to create Islamic ethical norms that can shed light on contemporary issues without breaking from the classical fiqh tradition.

The book consists of seven chapters. The "Introduction" part of the book is essential in presenting information about the author's world of thought and how he interprets Islamic ethics. The chapters of the book are as follows: "In Search of Principles of Healthcare Ethics in Islam", "The Beginning of Life", "Terminating Early Life", "Death and Dying", "Organ Donation and Cosmetic Enhancement", and "Islamic Bioethics-Recent Development". Each chapter is handled within the framework of different medical, philosophical and theological issues. The author has included theological and legal as well as ontological and epistemological discussions while addressing his issues.

The author also referred to the legal maxims of the Islamic law that are frequently cited in bioethics. At this point, it should also be noted that legal principles such as *darūra* (necessity), *maşlahah* (public good), and *istihsân* (juristic preference) are not sufficient in solving the bioethical issues in question. Although these principles and rules are of great importance for the theoretical ground, the connection of the problems should also be sought in the works of fiqh, which are classical fiqh books. It has great importance to establish a relationship between the discussions of the fuqahā in the books of fiqh and current medical issues to establish a solid and consistent ground. In this respect, Sachedina rediscussed the debates in classical kalām and fiqh sources around today's problems. In addition to the above, another feature of the work is that Sachedina also includes the attitudes of both Sunnī and Shi'ite sects on bioethical issues in the discussions on bioethics and fiqh. The presentation of these different attitudes to the reader greatly enriched the content of the work.

One of the first striking points is that most of the works written on medical subjects do not satisfy the philosophical and theological discussions from the Islamic perspective. In this respect, this work fills a significant gap in the Islamic medical ethics literature. Sachedina explained the issues he dealt with conceptually and tried to establish the theoretical basis of the concepts related to the problems through the discussions of the fuqaha and the sects. Although the work needs the development of discussions, it is one of the rare works in the field in terms of discussing the conceptual construction and arguments

about Islamic bioethics.

Keywords: *Fiqh, Bioethics, Medicine, Ethical Norms, Legal Maxims, Darüra, Maşlahah.*

Günümüzde tıbbî meselelerin çeşitliliği günden güne artmış ve tıp alanında ortaya çıkan yeni meselelerin şer'î olarak çözümü ise oldukça zorlaşmıştır. Bu tıbbî gelişmelerin İslam hukukunda nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bazı eserler telif edilmiştir. Bunlardan biri de Abdulaziz Sachedina'nın 2009 yılında yayımlanan *Islamic Biomedical Ethics: Principles and Application* adlı çalışmasıdır. Eserin orijinal dili İngilizcedir ve henüz Türkçeye tercümesi yapılmamıştır. Eserin hedef kitlesi, biyoetik alanına ilgi duyan ve bu alanda araştırmalar yapan kişilerdir. Abdulaziz Sachedina'nın bu eseri İslamî biyoetik alanında başyapıtlardan biridir. Bunun en önemli sebebi ise eserin kaleme alındığı yıl itibarıyla alandaki büyük bir boşluğu doldurmasıdır. Özellikle Batı'da o dönemde yapılan hararetli biyoetik tartışmalara İslamî bir perspektif sunmuştur. Bu bağlamda yazarın eleştirdiği en önemli nokta, biyoetik çalışan Müslüman araştırmacıların seküler bakış açısıyla Batı'da ortaya çıkan literatürü ve eserleri biyoetik meselelerde kendilerine esas almaları ve İslamî biyoetiği, İslamiyet ile ters düşen bir zihniyetle yorumlamaya çalışmalarıdır. Yazar, hem bu konuda bir farkındalık oluşturmak hem de İslamî biyoetik olup olmadığına dair tartışmalara cevap vermek amacıyla bu eseri telif etmiş ve eserinde İslam'ın da kendi değerleri ile örtüşen bir biyoetik anlayışı olduğu görüşünü açıkça savunmuştur. Bu doğrultuda yazar, kitabının giriş kısmında da belirttiği üzere klasik fıkıh geleneğinden kopmadan günümüze hitap edebilecek İslamî etik normlar oluşturabilmeyi bu eser aracılığıyla kendisine amaç edinmiştir.

Eserin yukarıdakilere ilaveten diğer bir özelliği ise Sachedina'nın, eserinde biyoetik ve fıkıha dair tartışmalarda hem Sünni hem de yazarın da müntesip olduğu Şii mezhebinin etik konulardaki tutumuna da yer vermesidir. Bu farklı tutumların okuyucuya sunulması, eserin içeriğini oldukça zenginleştirmiştir. Ayrıca yazarın İran kökenli olması hasebiyle İran'daki tıp etiği tartışmalarına ve uygulamalarına da eserinde yer vermesi İran'daki tıp etiği tartışmalarını incelemek isteyen araştırmacılar için genel bir bakış sunmaktadır.

Yazarın da ifade ettiği üzere WHO (Dünya Sağlık Örgütü) ve UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) gibi dünyada otoritede olan sağlık kuruluşları etik konularda din ve kültür ayırt etmeksizin genel bir söyleme ve standartlara sahip olup bunların herkese uygulanabileceğini düşünmektedirler. Müslümanların ürettikleri etik söylemleri ise onlara oldukça marjinal gözükmektedir (s. 224). Yazar, standart etik söylemlerin her dine ve topluma uyarlanmasının birçok tartışmayı da gündeme getireceğini iddia ederek önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Ek olarak Sachedina, bu eseriyle, Müslümanların biyoetik söylemleri ve iddialarının arkasında zengin ve kendi içinde sistematik bir düşünce yapısının olduğunu kanıtlamaya çalıştığına yönelik okuyucuda bir kanaat uyandırmaktadır.

Kitap, giriş ve sonuç haricinde yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın "Giriş" kısmı yazarın düşünce dünyasını ve İslamî etiği nasıl yorumladığına dair bilgi sunması açısından oldukça önemlidir. Kitabın bölümleri şu şekildedir: "In Search of Principles of Healthcare Ethics in Islam", "The Beginning of Life", "Terminating Early Life", "Death and Dying" "Organ Donation and Cosmetic Enhancement" ve "Islamic

Bioethics-Recent Development". Her bir bölüm kendi içinde farklı konular etrafında ele alınmaktadır. Yazar, bu meseleleri ele alınırken derin teolojik ve fikhî, yer yer de ontolojik ve epistemolojik tartışmalara yer vermiştir.

Özellikle ilk bölüm etik konularda teolojik, felsefi ve fikhî teorik bir zemin oluşturmak adına bu alanlarla ilgili yoğun tartışmaları ihtiva etmektedir. "In Search of Principles of Healthcare Ethics in Islam", kısmında Sachedina, kitabında İslamî etik kurallar için temel oluşturan olgulardan bahsetmiştir. Mu'tezile ve Eş'arî ekolleri bağlamındaki tartışmalarının yanı sıra Sünnî-Şîî çevrelerce bu olguların nasıl yorumlandığına dair de ayrıntılı bir teolojik arka plan vermiştir. Yazar, İslamî etik prensiplerin temeline *maslahatı* (*maşlahah/public good*) almıştır. Bununla beraber *istihsân, istislâh, örf, sedd-i zerâi* gibi fikhî prensiplere de ara ara yer vermiş ve Sünnî ve Şîî fakihlerin görüşlerine atıf yaparak teorik bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca yazarın kendi ifadesiyle İslamî etik kuralların en önemlilerinden biri olan "Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur." (*Lâ đarar wa-lâ đirâr/No harm, no harassment*) kaidesini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (s. 67-75). Bununla birlikte yazar, tıbbî uygulamaların çözümünde referans alınan "İki zararlı şeyden daha az zararlı olan tercih edilir." ve "*Zarûretler haramları mübâh kılar.*" gibi diğer küllî kaidelere yer vermemiştir.

Yazar, eserin üçüncü bölümü olan "Health and Suffering" kısmında ise hastalık ve akabinde oluşan ızdırabın (suffering) kelamî ve fikhî olarak nasıl yorumlandığını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bahsi geçen ilk bölüm ve bu bölümde derin teolojik konulara giren yazar, hüsün-kubuh, irade ve kader gibi tartışmalara yer vermiştir. Bu iki bölümdeki teolojik ve felsefi tartışmaların yoğunluğu daha fazlayken akabindeki kısımlarda ise teorik tartışmaların pratik bazı uygulamalar çerçevesinde sunulduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle kitabın, tüp bebek ve taşıyıcı annelik konularının ele alındığı "The Beginning of Life" adlı bölümünde cinsellik ve üremeden itibaren başlayan ve "Terminating Early Life" "Death and Dying" bölümlerinde insanın canlılığının başlangıcından sonuna kadarki hayat serüvenini gösteren bir çerçeve sunulmuştur. Son üç bölümde insanın hakiki ölümünün ne olduğu, insanın kendi ölümü üzerindeki etkisi ve ötenazi konusundaki tartışmalar oldukça önemlidir. Fukahanın ve tıpçıların insana, hayata ve ölüme dair tanımları farklılaştığı için beyin ölümü noktasında nasıl bir tercih yapılması gerektiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kitabın son bölümü olan "Organ Donation and Cosmetic *Enhancement*" kısmında ise organlardan ayrı olarak anne sütünün bağışlanması noktasındaki tartışmaları dile getirmesi dikkat çekicidir. Buradan da anlaşıldığı üzere yazar, anne sütünü tıpkı el, ayak ve kalp gibi bir organ kategorisine koymaktadır. Ayrıca, süt bankaları özelinde anne sütünün bağışlanması konusunda fukahanın meseleye şüpheli baktığını belirtmiştir (s. 189). Fakat burada vurgulanmalıdır ki özellikle Sünnî fukahanın çoğunluğu, süt bankaları ve annenin kim olduğu bilinmeksizin yapılan süt bağışını neslin muhafazası için risk barındırdığı gerekçesiyle kesin bir şekilde caiz görmemektedirler. Kanaatimce bu konuda yazarın bu karşıt görüşlere de yer vermesi konu hakkında farklı görüşleri görmek açısından gereklidir. Yine bu bölümde "Cosmetic Surgery and Sex Change" başlığında ise çok önemli iki konunun yüzeysel bir şekilde ele alındığını

belirtmeliyiz. O da estetik ameliyatının konuşulduğu “Cosmetic Surgery” başlığında zihinlerde kafa karışıklığına yol açan bir konu olan rekonstrüktif ve estetik cerrahinin aynı şeyler olmadığına dair bir açıklama yapılabileceğidir. Çünkü bu ikisinin ayırdını bilmeyenler için konu, zihinde bir karmaşa oluşmasına yol açabilir.

Kitabın “Islamic-Bioethics-Recent Developments” adlı son bölümünde ise meseleler önceki bölümlerden farklı olarak, klasik fıkıh kitapları bağlamında fikhî prensiplerle ele alınmaktan ziyade bazı modern konular genel hatlarıyla değerlendirilmiş ve bunların problematik yönlerine dikkat çekilmiştir. Sachedina, bu bölümde insan klonlama, genetik mühendisliği, genetik tarama ve embriyonik kök hücre gibi kitabın yazıldığı yıl itibarıyla yeni ancak günümüz itibarıyla olağan karşılanan birtakım teknolojik gelişmelere ve tıbbî uygulamalara dikkat çekmiştir. Sachedina'nın da gündeme getirdiği üzere özellikle Batı'da çıkan bu uygulamalara vahye inanan bir toplum olan Müslümanların nasıl karşılık vermesi gerekmektedir? Bu uygulamalar hangi açıdan değerlendirmeli ve bu yeni meselelere dair fikhî ve etik kaideler nasıl oluşturulmalıdır? Bu bölümdeki konulara günümüzde yapay zekâ gibi başka yeni teknolojik durumlar da eklenince meseleler iyice karmaşık bir hal almaktadır ve özellikle Müslüman genç araştırmacıların bu meselelerin fikhî boyutuna dair yeni çalışmalar yapmasına duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

Eserin bölümleri ve içeriğini tahlil ettikten sonra kitabın literatür açısından önemi ve eksik bıraktığı alanlara dair şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür; Birçok farklı görüşü haiz olan İslam'da etiğe dair tek bir söylemden bahsetmek mümkün değildir. Yazar, bir bakıma bu farklı söylemleri ortadan kaldırarak standart diyebileceğimiz ve bir açıdan da Müslümanların zihnindeki kafa karışıklığını önlemek adına deontolojik ve teolojik olan bazı etik normları prensip esaslı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu girişim her ne kadar takdire şayan olsa da bu durumun günümüzdeki tıbbî meselelerin daha da karmaşık hale geldiği gerçeğinden hareketle imkânı noktasında soru işaretleri bulunmaktadır.

Bunlara ilaveten tıbbî-nevazil meselelerde maslahat, zaruret, istihsan gibi prensiplerin ön plana çıkması kaçınılmazdır. Fakat bu prensipler tıbbî meselelerin çözümünde yeterli değildir. Klasik fıkıh geleneğindeki meseleler ve konular üzerinden güncel tıbbî konuların bağlantısını kurmak sağlam ve tutarlı bir zemin oluşturmak adına oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Bu açıdan Sachedina, eserinde her ne kadar klasik kelimeler ve fıkıh kaynaklarındaki tartışmaları günümüz meseleleri etrafında yeniden tartışsa da modern meselelerin çözümünde daha sağlam bir alt yapı oluşturmak konusunda kitapta eksik olan ve geliştirilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bu noktada ek olarak ifade edilmelidir ki eserin başlığı oldukça kapsayıcı olmasına rağmen içeriğin İslamî biyoetik alanındaki tüm prensiplere, kaidelere ve tartışmalara şamil olduğunu söylemek zordur.

Yazar, bazı modern tıbbî uygulamalara dair birtakım fikhî hükümler için İran'dan oldukça çok örnek vermiştir. Fakat İslam dünyasında otorite olan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (*Mecmau'l-Fikhî'l-İslâmî ed-Düvelî*)'ne çok az olmakla beraber Güney Amerika Fıkıh Konseyi (*The Fiqh Council of North America*) gibi fetva kurumları ve Kuveyt İslam Tıp Bilimleri Örgütü (*el-Munazzamatü'l-İslâmiyye li'l-Ulûmi't-Tıbbiyye*) gibi geniş kitlelerde tanınan sağlık kuruluşlarının tıbbî

uygulamalar hakkındaki fikhî kararlarına eserde yer vermemiştir. Oysaki tıbbî meselelerin, günümüz fukahası açısından nasıl ele alındığına dair bir bakış açısı sunması açısından büyük bir öneme sahip bu kurumların görüşlerine ve kararlarına da eserde atıfların yapılması kanaatimizce oldukça isabetli bir yöntem ve tavır olurdu.

Sonuç olarak yazarın, biyoetik konularda başvurulan fikhî ilke ve kaideleri ileriki bölümlerdeki pratik ağırlıklı konulara başlamadan, eserinin ilk iki bölümünde anlatması zihinleri hazırlamak ve İslamî biyoetik açısından fikir vermesi açısından oldukça isabetlidir. Biyoetik konularda yazılan eserlerin çoğunluğunda İslamî perspektiften felsefi ve teolojik tartışmaların yetersizliği ilk göze çarpan noktalardan biridir. Bu açıdan eser, İslamî tıp etiği literatüründe büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Yazar, görüşlerini gerekçelendirmede oldukça başarılıdır. Sachedina, ele aldığı meseleleri kavramsal olarak açıklamış ve meselelere dair kavramların teorik zeminini de fukahanın ve mezheplerin tartışmaları üzerinden kurmaya çalışmıştır. Bu kavramları da İngilizceye çevirerek değil bizzat fıkıh eserlerindeki orijinal haliyle (ör. *darūra/necessity*, *maşlahah/public good*) eserinde kullanmıştır. Bu açıdan İslamî bir biyoetik oluşturulmaya çalışırken, bu alanlarda araştırma yapan Müslüman araştırmacıların ilgili kavramları, kendi çalışmalarında sadece İngilizce çevirileriyle aktarmak yerine İslamî gelenekteki asıl şekilleriyle de kullanmaları noktasında büyük bir örneklik teşkil etmektedir. Eser, daha önce de ifade edildiği üzere modern tıbbî uygulamalara dair teolojik ve fikhî tartışmaları barındırması yönüyle oldukça zengindir. Bu yönden özellikle de tıp etiği çalışmayı planlayan genç araştırmacıların başvurmaları gereken vazgeçilmez bir başvuru kaynağı hüviyetine sahiptir.